

[Araştırma Makalesi] **Atf/Citation:** Doğru, Ç. (2022). Sosyal bütünleşme ve din eğitimi ilişkisi üzerine bir araştırma, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (30): s. 59-82.
Gönderim Tarihi: 09.11.2021 **Kabul ve Yayın Tarihi:** 14.02.2022-31.05.2022
DOI: 10.54600/igdirsosbilder.1021014

Yazar/Author
Çetin DOĞRU*

Makale Adı/Article Name

Sosyal Bütünleşme ve Din Eğitimi İlişkisi Üzerine Bir Araştırma

*A Research On The Relationship Of
Social Integration and Religious Education*

ÖZ

Sosyal bütünleşmede birçok faktörün etkili olduğu bilinmektedir. Nitekim din eğitimi bunlardan birisidir. Din eğitiminin faaliyet alanları geniş olmakla birlikte örgün eğitim kurumlarında seçmeli din derslerinin yanında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleriyle de yürütülmektedir. Ortaokulu DKAB ders kitaplarının sosyal bütünleşme perspektifinden incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmış ve araştırma, durum çalışmasıyla desenlenmiştir. 2019 yılında Ortaokulu ve İmam Hatip Ortaokullarının 5, 6, 7 ve 8. sınıflarında okutulan 4 DKAB ders kitabı, araştırmanın veri kaynaklarını oluşturmaktadır. Araştırma verilerinin analizinde içerik analizi yaklaşımı tercih edilmiştir. Literatürde din eğitimi ve sosyal bütünleşme ilişkisine yönelik yapılan bilimsel çalışmaların azlığı nedeniyle literatür için önemli görülen bu çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır: Ortaokulu DKAB ders kitaplarının içerikleri, öğretim programında belirtilen ve sosyal bütünleşme ile ilgili olduğu düşünülen hedeflere uygun hazırlanmış mı? Ders kitapları, dinin inanç, ibadet ve ahlak konuları üzerinden birleştirici, bütünleştirici temalara yer vermekte midir? Araştırma sonucunda DKAB ders kitaplarının bazı ünite ve konu başlıkları altında yer verilen bilgilerin doğrudan ya da örtük bir şekilde birleştirici, bütünleştirici mesajlar içerdiği, özellikle inanç, ibadet ve ahlak ile ilgili konular üzerinden bu mesajların sunulduğu görülmektedir.

Anahtar kavramlar: Sosyal bütünleşme, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Din eğitimi

ABSTRACT

It is known that many factors are effective in social integration. Indeed religious education is one of them. Although the fields of activity of religious education are wide, it is carried out with Religious Culture and Moral Knowledge course in addition to elective religion courses in formal education institutions. In this study, which aims to examine secondary school DKAB textbooks from the perspective of social integration, document analysis method, one of the qualitative research methods, was used and the research was designed with a case study. 4 DKAB textbooks taught in the 5th, 6th, 7th and 8th grades of Secondary School and Imam Hatip Secondary Schools in 2019 constitute the data sources of the research. Content analysis approach was preferred in the analysis of the research data. In this research, which is considered important for the literature due to the scarcity of scientific studies on the relationship between religious education and social integration in the literature, answers were sought to the following questions: Are the contents of the secondary school DKAB textbooks prepared in accordance with the objectives stated in the curriculum and thought to be related to social integration? Do the textbooks include unifying and integrating themes through the subjects of religion, belief, worship and morality? As a result of the research, it is seen that the information included in some units and subject headings of the DKAB textbooks directly or implicitly contains unifying and integrative messages, and these messages are presented especially on the subjects related to belief, worship and morality.

Keywords: Social integration, Religious Culture and Moral Knowledge, Religious education

*Doktora öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Eğitimi ABD, sufi_476@hotmail.com

ORCID:0000-0002-6487-1310

1. Giriş

Eğitim olgusunun mahiyetini ortaya koyma açısından eğitimi bir süreç olarak tanımlama, günümüz eğitimbilimcileri arasında yaygın olarak kabul görmüş bir tanımdır. En geniş anlamıyla eğitim, ‘bireyde kendi yaşantısıyla yoluyla davranış değişikliği meydana getirme süreci’ dir. Eğitimin mahiyetini ortaya koyan bu tanım, her türlü eğitim faaliyetini içine alacak niteliktedir. Bu süreçte birey, kasıtlı veya kasıtsız bir biçimde davranışlar edinebilmektedir (Aydın, 2017: 74-75). Bireylerde istendik davranışları meydana getirmek için daha çok kontrollü bir eğitim tercih edilmektedir. Eğitimin planlı, amaçlı, kasıtlı ve kontrollü yönü, öğretim olarak anlaşılmaktadır. Öğretiminin temel bileşenlerinden birisini ise öğretim programları teşkil etmektedir. Bireye kazandırılması düşünülen davranışlar; bu davranışların nasıl kazandırılacağı, kazandırılıp kazandırılmadığının kontrolü ve bunu gösteren dokümana öğretim programı denilmektedir (Kılıç, A. ve Seven, S. 2007: 25).

Öğretim programlarında bir takım hedefler belirlenmekte ve bunlar, öğrenme sürecinin sonunda öğrencinin kazanması beklenen öğrenme ürünleri olarak ifade edilmektedir. Hedefler, aynı zamanda öğrenciye kazandırılmak üzere belirlenen istendik özellikler de göstermektedir (Arslan, A. ve Eker, C. 2020: 31). Öğretim programlarında belirlenen hedeflerin öğrencilere kazandırılmasında eğitimin bazı bileşenlerinin etkili olduğu bilinmekle beraber bunlar arasında yer alan ders kitapları, bu noktada önemli birincil kaynakları oluşturmaktadır. Birçok işlevi yerine getirmesi bakımından eğitimde önemli bir araç olarak görülen bir ders kitabının niteliği; ilgili dersin öğretim programı veya bu programda belirtilen hedeflerle uyumluluğu, hedef davranışların gerçekleşmesinde izlenecek strateji, yöntem ve tekniklerin kullanımına uygunluğu ile doğru orantılıdır (Kılıç, A. ve Seven, S. 2007: 27; Karagözoğlu, 2020: 71).

Öğretim programlarında belirlenen hedef davranışlara ulaşma noktasında bir takım basamak ve sınırlar da belirlenmiştir. Ders kitapları veya ders kitaplarını hazırlayan yazarlar tarafından bu basamak ve sınırların ölçüt alınması kaydıyla öğretim programlarında belirtilen hedeflerden sapmaların önüne geçilmiş olmaktadır (Kılıç, A. ve Seven, S. 2007: 71). Ders kitapları devletlerin vatandaşlarına kazandırmak istediği temel bilgi, tutum, davranış ve değerlerin aktarılmasında elverişli kaynak olma özelliği taşımalarının yanında hem öğrenciler için hem de öğretmenler için okullarda önemli ve erişilebilir kaynak veya düzenleyici metinler olma özelliği de taşımaktadır. DKAB dersleri açısından bakıldığında ise bu dersin kitapları, öğrencilerin dini bilgi elde edebilecekleri, dinin sosyal realiteye yansıyan boyutlarını fark edebilecekleri temel bir kaynak olmasının yanında DKAB dersi öğretmenlerinin din öğretimini hangi sınırlar içinde gerçekleştireceklerine dair bir kılavuz niteliği taşımaktadır (Zengin, M. ve Gümüşay, İ. 2020: 117).

MEB öğretim programları hazırlanırken 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 2. maddesinde belirtilen “Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları” ile “Türk Milli Eğitiminin Temel İlkeleri” esas alınarak hazırlanmaktadır (MEB, 2018: 8). Dolayısıyla örgün eğitim kurumlarında verilen zorunlu din eğitimi ve öğretiminin öğretim programları hazırlanırken Türk Milli Eğitim Temel Kanununda belirtilen genel amaç ve temel ilkeler dikkate alınmaktadır. Türk Milli Eğitim Temel Kanununda belirtilen genel amaçlar ve temel ilkeler dikkate alınarak hazırlanan din eğitimi ve öğretimi programlarının hedeflerine bakıldığında bazı hedeflerin sosyal bütünleşme olgusuyla doğrudan veya dolaylı olarak bir ilgisi olduğu söylenebilir. DKAB öğretim programlarında belirtilen ve sosyal bütünleşmeyle de ilgili olduğu düşünülen bazı hedeflerle öğrencilerin; toplumdaki ahlaki değerleri bilen, öğrenen ve bunları içselleştiren, bunlara saygı duyan erdemli

kişiler olmaları, dinin sevgi, saygı hoşgörü, adalet gibi değerlerin farkında olarak bu gibi değerleri içselleştirmeleri, sosyal farklılıkları ötekileştirmeden bunlara temel değerler zemininde yaklaşmaları, sosyal anlamda bir bütünlük oluşturmaları, topluma uyum sağlamaları, barış içinde kardeşçe yaşamayı öğrenmeleri, ahlaki değerlerin birleştirici, bütünleştirici rolünü kavramaları amaçlanmaktadır. Ayrıca dini değerlerden olan ibadetlerin davranışları güzelleştirmedeki olumlu etkisini kavramaları ve birleştirici, bütünleştirici bir rolünün olduğunun farkına varmaları Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatını ve örnek ahlakını tanımaları, birleştirici, bütünleştirici yönünü kavramaları, İslam'ın evrensel barış kültürünün yerleşmesinde ve hoşgörü ortamının oluşturulmasında katkıda bulunabileceğini benimsemeleri, başkalarının inanç ve yaşayışlarına hoşgörü ile yaklaşmaları, birlikte yaşama ve hoşgörü kültürünü özümsemeleri amaçlanmaktadır. Öte yandan öğrencilerin; İslam dininin kültürümüz, dilimiz, sanatımız, örf ve âdetlerimiz üzerindeki etkisini fark etmeleri, dini ve milli değerlerin birleştirici, bütünleştirici rolünü kavramaları hedeflenmiştir (MEB, 2010: 12-13; MEB, 2018: 8-9). Programların hedeflerine uygun olarak; "Programın Uygulanmasına/Kitap Yazımına İlişkin İlke ve Açıklamalar" başlığı altında ibadetlerin öğretiminde (abdest, gusül, teyemmüm, namaz, vb.) ihtiyaç duyulması halinde bölgesel farklılıklar da dikkate alınarak mezheplerin farklı anlayış ve uygulamalarıyla ilgili bilgilerin öğretmenler tarafından verilebileceği belirtilmiştir. Ayrıca din, vicdan ve düşünce özgürlüğünü zedeleyici yaklaşım, tutum ve davranışlardan uzak durulması gerektiğine değinilmiş ve bu bağlamda öğrencilerin dinî duygu ve düşüncelerini açıklamaya, bilgi ve kültür sahibi oldukları dinî pratikleri yerine getirmeye zorlanmayacağı ifade edilmiştir. Öte yandan sevgi, saygı, kardeşlik, arkadaşlık ve dostluk bağlarını güçlendiren ve vatan, millet, bayrak, şehitlik, gazilik gibi millî ve manevi bütünleşmeyi pekiştirecek değerlerin öğrencilerin zihninde güçlü bir şekilde yer edinmesine özen gösterilmesi; insana, düşünceye, hürriyete, ahlaki olana ve kültürel mirasa saygı çerçevesinde davranmaya teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir (MEB, 2018: 9-10). DKAB Dersi (4-8 ve 9-12. sınıflar) Öğretim programlarının vizyonu belirlenirken belirlenen hedeflere uygun olarak; dinin hayatı anlamlandırmadaki rolünü fark eden, millî, manevi ve ahlaki değerleri benimsemiş, farklılıklarla bir arada yaşama becerisi kazanmış bireylerin yetiştirilmesi esas alınmıştır (MEB, 2018: 9).

1.1. Problem Durumu

Öğretim programlarında belirlenen hedeflerin öğrencilere kazandırılmasında öğretimin bileşenlerinden olan ders kitapları, önemli birincil kaynakları oluşturmaktadır. Nitekim ders kitapları hazırlanma aşamasında öğretim programlarında belirtilen hedeflere dönüklüğü veya uygunluğu dikkate alınmaktadır. Bu çalışmada; DKAB ders kitaplarının, öğretim programlarında belirtilen hedefleri gerçekleştirmeye uygun olup olmadığı, dinin inanç, ibadet ve ahlak alanını ilgilendiren ilkeler üzerinden sosyal bütünleşmeyle ilgili vurguları yapıp yapmadığını ortaya koymak için şu sorulara yanıtlar aranmıştır: DKAB ders kitapları; içerik olarak öğretim programlarında belirlenen ve sosyal bütünleşme ile ilgili olduğu düşünülen hedefleri gerçekleştirmeye dönük ya da uygun hazırlanmış mı?, Dinin; inanç, ibadet ve ahlak alanıyla ilgili ilkeleri üzerinden birleştirici ve bütünleştirici temalar ne derece vurgulanmıştır?

1.2. Amacı ve önemi

Bu araştırmada, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 18.04.2019 tarihli ve 8 sayılı (ekli listenin 66'ncı sırasında) kurul kararı ile 2019 - 2020 öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süre ile okutulma kararı alınan Ortaokulu ve İmam Hatip Ortaokulu DKAB ders kitaplarının sosyal bütünleşme perspektifinden incelenmesi amaçlanmıştır.

DKAB ders kitaplarının sosyal bütünleşmeyle ilgili hedefleri gerçekleştirmeye uygunluğunu ortaya koymaya dönük yapılan araştırmaların azlığı, bu çalışmayı literatür için önemli kılmaktadır. Aynı zamanda bu çalışma, din eğitiminin sosyal yaşama katkısı veya etkisini ortaya koyma açısından da önemli görülmüştür.

1.3. Sınırlılıklar

Araştırma; Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 18.04.2019 tarihli ve 8 sayılı (ekli listenin 66'ncı sırasında) kurul kararı ile 2019 - 2020 öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süre ile okutulma kararı alınan ve Ortaokulu ve İmam Hatip Ortaokulu DKAB(5, 6, 7 ve 8.sınıf) adıyla basılan 4 kitapla sınırlı tutulmuştur.

2. Yöntem

Bu başlık altında araştırmanın modeli, çalışma grubu, araştırma verilerinin toplanması ve analizine ilişkin bilgilere yer verilecektir.

2.1. Araştırma modeli

Bir süreci ifade eden yöntem, bilimsel bir araştırmada aşama aşama gerçekliğe ulaşma yolunda işe koşulacak bütün teknik veya yöntemlerin sistematik bir şekilde düzenlenmesi ve işe koşulması durumudur (Arslantürk, Z. ve Arslantürk, E. 2010: 60). Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma deseni olarak da durum çalışması düşünülmüştür. Nitel araştırma deseni, bir araştırma süreci boyunca süreçteki bütün unsurların birbirleriyle olan mantıki kurgusunun sağlanması ya da araştırmanın ilk basamağından son basamağına kadar araştırmayı götüren bir eylem planı olarak tanımlanabilir (Yıldırım, A. ve Şimşek, H. 2016). Durum çalışması ise; bir veya birden çok olay, ortam, sosyal grup veya sistemlerin belli bir zaman ve sınırları belirlenmiş özel bir alan içinde derinlemesine tanımlanması, irdelenmesi, değerlendirilmesi olarak tarif edilebilir (Büyüköztürk vd., 2013: 21). Özellikle eğitim ortamlarında eğitimin uygulayıcı aktörleri, eğitime müdahil öğrenciler, öğretim programları veya ders kitapları bir durum olarak ele alınıp belli bir zaman ve mekân(alan, coğrafi olarak sınırlama) sınırlaması içerisinde derinlemesine araştırılabilir.

2.2. Çalışma grubu

Bu araştırmada, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 18.04.2019 tarihli ve 8 sayılı (ekli listenin 66'ncı sırasında) kurul kararı ile 2019 - 2020 öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süre ile ortaokul ve imam hatip ortaokullarının 5, 6, 7 ve 8.sınıflarında okutulma kararı alınan ve Ortaokulu ve İmam Hatip Ortaokulu DKAB adıyla basılan 4 ders kitabı, araştırmanın çalışma grubu olarak belirlenmiştir.

2.3. Verilerin toplanması ve analizi

Araştırmanın çalışma grubu olarak belirlenen ve 2019 yılında Ortaokulu ve İmam Hatip Ortaokulu DKAB adı altında basılan 4 kitabın içeriğindeki ünite ve konular incelenmiş ve problemin çözümüne ilişkin verilere ulaşılması yoluna gidilmiştir. Elde edilen veriler, içerik analizi yaklaşımı ile analiz edilerek derinlemesine bir işleme tabi tutulmuş ve tema-kod ilişkisi bağlamında anlamlı çıkarımlar ortaya konmaya çalışılmıştır. İçerik analizi, bir metnin içinde bulunan sözcüklerin daha küçük içerik kategorileriyle özetlendiği, bu şekilde belli kurallara dayalı kodlamaların kullanıldığı sistematik, yenilenebilir bir tekniktir. Bir metin kümesinin içinde kelime ve kavramların varlığını belirleme, bunların birbirleriyle ilişkisini ortaya koyma, anlama, metindeki mesaja ilişkin çıkarımlarda bulunmadır (Büyüköztürk vd., 2013: 240). Öte yandan

çalışmada elde edilen verilerin analizi aşamasında tema-kod örüntüleri ve kod bulutlarının oluşturulmasında Maxqoda 2020 ve Word Art yazılımlarından faydalanılmıştır.

3. Teorik ve Kavramsal Çerçeve

Araştırmanın bu bölümünde, sosyal bütünleşme kavramının tanımlanmasına yönelik teorik bilgilere yer verilmiş ve araştırmanın kavramsal çerçevesi ile ilgili bazı kavramların sosyal bütünleşme ile ilişkisine kısaca değinilmiştir.

3.1. Sosyal bütünleşme nedir?

İnsan; biyolojik, psikolojik bir varlık olmanın ötesinde bir toplum içinde doğup büyümesi ve gelişmesine bağlı olarak sosyo-kültürel bir varlık olma özelliği de kazanmıştır. Birey değerlendirilirken toplum içinde yaşayan insan olarak idealize edilmekte ve toplum içindeki değeri, topluma olan faydası göz önünde bulundurularak saptanmaktadır. Topluma katılan bir değer olarak anlaşılan bireyin yetenekleri, toplumsal yaşamın damgasını taşımasını içeren bir temel üzerinde şekillenmekte veya şekillendirilmektedir. İnsandaki düşünce ve davranışların toplumun beklentisine yanıt verecek nitelik taşıması ve buna göre şekillendirilmesi gerektiği düşüncesi (Adler, 2018: 53-55), bizi ister istemez sosyalleşme kavramına götürmektedir. Sosyalleşme, bireyin bir toplum veya grubun faaliyetlerine katılması noktasında kendisinden beklenen rol ve normlardan haberdar olma veya etme süreci olarak tanımlanmaktadır (Erkal, 1997: 88). Bu süreçte bireyin toplumdaki deneyimleri veya birikimleri birey için sosyal bir özgeçmiş sağlamak ve bu da bireyin düşünce ve davranış kalıplarını sürekli olarak ve kuvvetli bir biçimde etkilemektedir (Fichter, 2001: 22-23).

Sosyalleşme süreci; eğitici, uyum sağlayıcı, dengeleyici, dayanışmacı, barışçı, bütünleştirici özellikler taşımaktadır. Bireyin sosyalleşmesi; sosyal bünyeye adapte olması, uyum sağlaması veya toplumla bütünleşmesi olarak da anlaşılabilir. Sosyalleşme sürecinde toplumun davranış modellerini ve düşünme biçimini kişiliğine mal etmek suretiyle öğrenen birey, aynı zamanda içinden çıktığı toplumun kültürüyle bütünleşerek toplumsal bir aidiyetlik de kazanmış olmaktadır. Sosyalleşen birey, farklılıklarla birlikte/bir arada yaşayabilmenin temel kodlarında öğrenmiş olmaktadır (Arslantürk, Z. ve Amman, T. 2001: 160; Erkal, 1997: 88; Tezcan, 2017: 103). Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse; psikolojik olarak bir öğrenme süreci olarak da anlaşılan sosyalleşme sayesinde nesiller kültürel değerlere alıştırmaktadır. Kültürel değerlere alıştıran nesiller, toplumun yerleşik işlevlerine katılmayı ve toplumda üsleneyeceği rollerle birlikte toplumsal yapıyı oluşturan kimlikleri de kabul etmeyi öğrenmektedir (Berger, 1993: 43).

Sosyalleşmenin uyum sağlayıcı, dengeleyici, dayanışmacı, bütünleştirici özelliklileri bir yönüyle sosyal bütünleşmeyle alakalıdır. Sosyalleşmenin bir yönünü oluşturan sosyal bütünleşmeyle; sosyal bir yapıyı oluşturan temel unsurların (birey, sosyal grup, sosyal kurum ve sosyal sınıf) birbirleriyle birleşmeleri, kaynaşmaları, ahenk oluşturmaları, birbirlerini tamamlamaları ve tanımları kastedilmektedir. Aynı zamanda sosyal bütünleşme, bir toplum ya da sosyal grubun mevcut kültürel değerlerinin o toplum ya da sosyal grubun bireyleri tarafından özümsemesi, benimsenmesi ve kendi değerleri haline getirilmesi sürecidir. Bu süreçte bireyler o toplumun sosyo-kültürel değerlerini kazanmakta ve topluma uyum sağlamayı gerçekleştirecek bir yaşama becerisi kazanmaktadır (Coşkun, 2004: 113).

J. Fichter, sosyal bütünleşmeyi üç düzeyde analiz ederek açıklamaktadır. Birinci düzeyde bireylerin bütünleşmesini ele almaktadır. Fichter'e göre; birey, sosyal bir kişiliğe sahiptir. Farklı gruplarda farklı sosyal roller üslenen birey, bir gruptan diğerine katılım gösterdiğinde farklılaşan

sosyal rolleri arasında bir çatışma durumu yaşamamakta aksine sosyal rollerine uygun davranışlar sergilemektedir. Fichter, ikinci düzeyde grup bütünleşmesini ele almakta ve bunu grup üyelerinin grubun hedeflerine doğru rollerini karşılıklı bağımlılık içinde sergilemeleri durumu olarak tanımlamaktadır. Bütünleşmiş bir grubun sadece iyi yapılaşmış olmakla kalmadığını aynı zamanda grup üyelerinin birbirleriyle olan sosyal ilişkilerini verimli ve barışçıl bir şekilde de yürüttüğünü belirtmektedir. Fichter, üçüncü düzeyde ise toplumun bütünleşmesini ele almaktadır. Fichter'e göre; toplum bütünleşmesi; aile, okul gibi toplumu meydana getiren temel ve alt sosyal grupların birbirleriyle başarılı bir şekilde işbirliği yapması, eşgüdüm oluşturması anlamına gelmektedir. Fichter, sosyal bütünleşmenin toplumdaki herkesin birbirine tam bir benzerlik ve özdeşim oluşturduğu anlamına gelmediğini, bunun daha çok yapı ve işlev konusu olduğunu belirtmektedir. Fichter'e göre, farklılık ve çeşitlilikleriyle birey ve gruplar anlamlı biçimde bir araya getirilmekte ve sosyal gereksinimler düzenli olarak karşılanmaktadır. Farklılık ve çeşitlilikleriyle anlamlı bir biçimde bir araya getirilen ve sosyal gereksinimleri karşılanan birey veya grupların farklılıkları yok sayılmamakta veya önlenmemektedir. Bunlar arasında daha çok bir uyumlaştırma, dengeleme ve yönlendirme yapılmaktadır (Fichter, 2001: 199-204). Sosyal bütünleşmeyi, fonksiyonel bütünleşme ve mana etrafında bütünleşme şeklinde iki türe ayırmak mümkündür. Yapılan bu sınıflandırma çeşidi, P. Sorokin'e dayandırılmaktadır (Amiran Kurtkan Bilgeseven, 1997: 152-153). Farklı sosyal gruplara dâhil olan bireylerin bu gruplarda kazandıkları statü ve roller de farklılaşabilmektedir. Bu durum, birbirine ihtiyacı da gerektirmektedir. Bu noktada kendi üzerine düşen fonksiyonları icra ederek birbirlerine yardım edenler, bu sayede birbirlerini tamamlamaktadır. Böyle bir tamamlama hali ve işbölümüne dayalı yardımlaşma durumu, fonksiyonel bütünleşmeyle izah edilmektedir (Altıkardeş, 2004: 252). Fonksiyonel bütünleşme daha çok sosyal ve kültürel unsurların maddi yönünü işlerken mana etrafında bütünleşme, sosyo-kültürel bir tamamlamayı ifade etmektedir. Mana etrafında bütünleşme; milli ve dini duygu ve değerlerin işletilerek birleşme, bütünleşmenin meydana getirilmesi durumudur. Örfler, adetler, kültürel değerler, dinden gelen birleştirici, bütünleştirici unsurlar mana etrafında bütünleşmeyi sağlamada önemli bir yer tutmaktadır (Altıkardeş, 2003: 32).

3.1.1.Sosyal bütünleşme ve eğitim

“Bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci” (Ertürk, 1997: 12) olarak tanımlanan eğitimin merkezinde insan vardır. Yani eğitiminden bahsedildiğinde akla ilk gelen insan eğitimidir. Biyo-psiko-sosyal bir varlık olarak kabul edilen insan, yaratılışındaki potansiyelini eğitim vasıtasıyla ortaya koyabilmekte ve geliştirebilmektedir. Daha çok çevreyle etkileşime girerek öğrenme eylemi sayesinde potansiyelini geliştirebilen ve sosyalleşebilen insan, aynı zamanda yaşadığı çevreye uygun kültürel bir kimlik de kazanabilmektedir. Çeşitli etkileşimlere dayanan ve çok yönlü, kapsamlı bir süreci ifade eden eğitimle; istenen davranışların kazanılması yanında istenmeyen davranışlar da kazanılabilmektedir. Dolayısıyla toplumlar; yeni yetişen nesilleri belli bir kimlik, bilgi ve kültür düzeyinde yetiştirmek veya doğuştan gelen potansiyellerini geliştirmek ve onlara en ideal davranışları kazandırmak için daha çok kontrollü bir eğitimi tercih etmişlerdir. Kontrollü eğitim, eğitimin daha çok düzenli ve programlı yönünü oluşturmaktadır. Buna da öğretim denilmektedir (Aydın, 2015: 13-14). Kontrollü eğitimin veya diğer bir adıyla öğretimin vazgeçilmez organizasyonlarından birisi de şüphesiz ki okuldur. Okul vasıtasıyla toplumlar, kendi bireylerini aristokrasi, dindarlık, burjuvazilik, demokrasi gibi her çağın hâkim ideali neyse o doğrultuda eğitmeye çalışmışlar (Adler, 2016: 45). Toplumların kendi nesillerini yetiştirmek istedikleri idealin bir yönüyle kültür olgusuyla da ilişkili olabileceğinin belirtilmesi gerekir. Bir toplumun

bütün bir yaşam biçimini ifade eden, bir topluma özgü değerleri içeren, bir toplumu diğerinden ayıran, toplumsal bir yapının kalıbını ve içeriğini dolduracak, biçimlendirecek temel malzemeleri sağlayan kültür (Tezcan, 2017: 361), eğitimde önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim eğitim sistemlerinde; sonraki nesillere kültürel mirası aktarma, bireylerin sosyal uyumunu gerçekleştirme hedeflerinin ön planda tutulduğu görülmektedir. Bu durum, eğitimin daha çok sosyo-kültürel işlevi ile ilgilidir. Bu işlevi ile eğitim, toplumun hem maddi hem de manevi kültürel mirasını aktarma görevini yerine getirirken aynı zamanda bireyin sosyal yaşam ve bu yaşama uyumunu da gerçekleştirmektedir (Kızılloluk, 2013: 53; Adler, 2016: 100). A. Touraine, “...kültür, toplum ve kişiliğin uyuşmasıdır” (Touraine, 2017: 58) der. Bu uyuşma veya bütünleşmenin sağlanması da eğitimle mümkün olmaktadır.

Ortak tarihi şura sahip ortak bir dil, kültür ve dinde bütünleşmenin sağlanarak milli olma karakterini kazanma, milli kültür politikasının bir amacıdır. Bu amacın gerçekleştirilmesi yolunda eğitim ve öğretim başvurulan önemli bir araçtır. Zira eğitim ve öğretim sayesinde köy ve kent farklılaşması veya daha geniş anlamda doğu-batı farklılaşması ortadan kaldırılmaktadır. Böylece birbirinden kopuk, habersiz veya birbirine kapalı kültür adacıklarının oluşması önlenmekte ve bireyler arasındaki sosyal hareketlilik artırılmış olmaktadır. Bu da kültürel bütünleşmeyi kolaylaştırmaktadır (Türkdoğan, 2014: 40).

Türk milli eğitimin düzenlenmesinde esas alınan ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 2. Maddesinde ifade olunan genel hedeflere bakıldığında; beden, zihin, ahlak, ruh ve duyu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere sahip, insan haklarına saygıyı esas alan ve aynı zamanda kendi toplumuna karşı sorumluluk bilincinde olan; kendi milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan bireylerin yetiştirilmesi hedeflerinin ön planda tutulduğu görülmektedir. Aynı zamanda milli eğitim vasıtasıyla milli birlik ve bütünlüğün tesis edilmesi ve bu temelde toplumun iktisadi, kültürel ve sosyal açıdan kalkınmasının desteklenerek sağlanması yine milli eğitimin hedefleri arasında zikredilmektedir. Zira eğitim; birey, toplum ve kültürün biçimlenmesinde önemli bir unsur kabul ettiği dini yok sayarak bu gibi hedeflerini yerine getirmesi mümkün görünmemektedir. Bunun için eğitim, kültürel bir unsur ve diğer kültür unsurlarını etkileyen bir faktör olarak gördüğü dini öğretmek durumundadır. Aksi takdirde yeni nesillerin kendi kimliklerini tanımlaması, kültürel değerlerini anlayıp yorumlamaları zorlaşabilir veya kendi kültürüne yabancılaşması söz konusu olabilir (Tosun, 2015: 99). Dolayısıyla eğitim; kültürel ve toplumsal hedeflerini gerçekleştirme hususunda dinin etki gücünü gözden uzak tutmaması gerekir.

3.1.2. Sosyal bütünleşme ve din

İnsanın dünya kurma girişimde stratejik bir rol oynayan din, evrenin tamamını anlamlı bir varlık olarak kavramanın cürekâr bir girişimidir (Berger, 1993: 58-59). Bu açıdan din, insanların kendi varlıklarının ve kendilerini çevreleyen toplumsal ortamın bilincine varmaları, onları fark etmeleri veya kavramalarında önemli bir rol üstlenmektedir (Sezer, 2017: 49). Din, insan için hayatın anlam ve amaçlarını açıklayan bir anlam sistemi olmasının yanında farklı şekillerde tezahür eden toplumsal etkileri de bulunmaktadır. Bu etkilerin özellikle birlik beraberliği sağlama, bütünleşme yönünde olması onu toplumsal açıdan önemli kılmaktadır. Nitekim bir toplum, sosyal bir krizle baş başa kaldığında veya içte bir çatışma yaşadığında krizi veya çatışmayı engelleyecek bir dayanışma ihtiyacı hissetmektedir. O anda bu ihtiyacı karşılayacak argümanları dinde bulmaktadır. Sosyal kriz anlarında sosyal barışı, dayanışmayı ve bütünleşmeyi sağlamada dini

değerlerin sağlayacağı potansiyel güç çok önemlidir. Toplular, dinden gelen bu güç sayesinde kendi güvenliklerini sağlayabilmektedir (Çelik, 2013: 170-176). Toplumsal bütünlük, dirlik, düzen, süreklilik sağlanması hususlarda dinin etki gücü, bazı düşünürlerin de dikkatini çekmiştir (Kaya, 2008: 67). Bu anlamda E. Durkheim, T. Parsons, Robert Bellah gibi sosyolog ve düşünürlerin temsil ettiği bütünleşme kuramlarında din; bütünleşmeyi ya da sosyalleşmeyi sağlayan, toplumsal sistemin dengeli ve sürekliliğine yardım eden bir kurum olarak görülmektedir (Ingerfurseth, I. ve Repstad, P. 2011: 268; Berger, 1993: 77).

Din, bir toplumda yerleştiği ve kök saldıgı andan itibaren getirmiş olduğu normlar aracılığıyla orada hayat bulmaktadır. Toplumda varlık bulan din, o toplumun sosyal, kültürel varlığı ile bütünleşerek orada bütünleştirici bir işlev yüklenmektedir. İslam dini buna örnek verilebilir. İslam, Hira mağarasında Hz Muhammed'e (s.a.v) vah yedilen ve "Oku!" emriyle başlayan ilk ayetlerle başlamıştır. Hz Muhammed'in(s.a.v.) bir eğitim-öğretim faaliyeti olan tebliği vasıtasıyla hızlı bir yayılma gösteren İslam, farklı kültür ve milletlerden insan kitlelerini tevhit ilkesi etrafında birleştirmiştir. Başka ifadeyle İslam, tevhit başta olmak üzere ortaya koyduğu temel ilkeler sayesinde farklılıkları bir potada eritmiş ve bunlar arasında manevi bir birlik inşa etmiştir (Günay, 1989: 7-8).

İslam, umumi eğitim-öğretim seferberliği sayesinde farklı kültür veya inanç alanlarına sahip topluları köklü bir değişim-dönüşüme sokmuştur. İman, ibadet ve ahlak alanlarında ortaya koymuş olduğu bir takım ilkeler sayesinde fertlerin iç dünyalarını düzenlemekle kalmamış aynı zamanda onların sosyal uyumlarını sağlamış ve sosyal vicdanlarını da terbiye etmiştir. İslam, İmanın merkezine tevhit ilkesini yerleştirmiş ve bu temel ilkeyi sosyal realitede de uygulayarak mana etrafında bir bütünleşme sağlamıştır. Kısacası bu ilkenin etki gücü sayesinde farklı sosyo-kültürel yapıdaki kişi ve grupları farklılıklarına rağmen bir potada eritmiş ve onlar arasında mükemmel bir mana birliği inşa etmiştir. Aynı zamanda toplumsal bütünleşmeyi, birlik beraberliği sağlama noktasında ibadet ve ahlak ile ilgili bir takım ilkeler de ortaya koymuştur. Hitabı bütün insanlığa yönelen ve bu yönüyle evrensel bir özellik gösteren İslam, öncelikle kendi İnanırları arasında inanç temelli bir kardeşlik bağı oluşturmuştur. İslam; Farklı etnik, düşünce ve anlayışların bir ayrışma unsuru olarak değil aksine bir dayanışma, kaynaşma, tanışma unsuru olarak görülmesi gerektiği düşüncesini yerleştirmiştir (Günay, 2012: 458-460). Öte yandan İslam'ın başka din veya inançtan olanlara karşı hoşgörüyü esas alan ve onlar üzerinde baskı veya zor kullanmayı yasaklayan hükümlerinin de olduğu ve bunların da sosyal hayattaki yansıma örneklerinin sünnet pratiği üzerinden gerçekleştiğinin belirtilmesi gerekir. Nitekim Hz Peygamber(s.a.v.), müminler arasında inanç temelli kardeşlik bağını oluşturmakla kalmamış aynı zamanda gayrimüslimlere karşı tutumu, insana değer veren yaklaşımlarıyla da örnek olmuştur. Mesela Medine Barış Sözleşmesinde Müslümanlara bir zararları olmadığı müddetçe gayrimüslimlere karşı hoşgörülü olunması gerektiğine dair hükümlere yer vermesi, farklılıklara karşı hoşgörüyü esas alan tavırlar ortaya koyması ve bununla ilgili teşvik ve tavsiyeleri sayesinde Müslümanların başka dinden, inançtan olanlarla bir arada yaşama ahlakını kazanmalarını sağlamıştır (Demircan, 2016: 60).

Bireyin dini değerleri benimseyip din ile şekillenen kültürel değerlere katılımı ve uyumunu gerçekleştirme, sosyal, kültürel farklılıkların bir arada yaşamasının sağlama, milli birlik ve bütünlüğü tesis etme, milli ve manevi duyguların bireyler tarafından içselleştirilmesini sağlama, farklılıklardan kaynaklı sosyal-kültürel sorunları ortadan kaldırma gibi hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli bir unsur olarak görülen dinin eğitime müdahil edilmesi meselesi ise din eğitimi ve öğretimi ile çözülmektedir.

3.1.3. Sosyal bütünleşme ve din eğitimi

Din eğitimi ve öğretimi, dini yaşama yön verebilecek veya insanların ruhsal dünyasını zenginleştirip olgunlaştırabilecek değerler ön plana çıkarırken aynı zamanda milli ve manevi varlığı güçlendirme veya bireyleri bu yönde yetiştirme hedefine dönük çeşitli argümanlar da sunmaktadır. Böylece İslam'ın sosyal ahlakı merkeze alan değerleriyle bireyin sosyal katılımı ve uyumunu gerçekleştirerek milli ve manevi bütünleşmeyi sağlamaya çalışmaktadır. Dinden gelen birleştirici, bütünleştirici unsurları bireye sunarak sosyal çatışmaları engellemekte ve farklılıkların bir arada barış içinde kardeşçe yaşamasını sağlamaktadır (Okumuşlar, 2013: 141).

Sosyo-ekonomik ve kültürel olayların etkisi altında yıpranmış modern insanın yeniden hayata kazandırılmasında dinin birleştirici, bütünleştirici ilkelerinin tedavi edici etkisinden faydalanma yoluna gidilerek bireyin manevi hayatı geliştirilebilir ve bu sayede çeşitli ideolojik bölünme veya ayrışmalar engellenebilir. Bunu da ancak din eğitimi ve öğretiminin rehberliği sayesinde öğrencinin kendisini tanıyabilmesi ve kişiliğini oluşturabilmesiyle mümkün olabilir (Ayhan, 2014: 19).

Bir toplumda benzerlikler olduğu kadar farklılıkların da olabileceği gerçeğini göz önünde bulundurarak din eğitimi vasıtasıyla “*Birbirimizden hiç bir farkımız yok' düşüncesinden ziyade, Farklıyız, ama bu farklılık bütünlüğümüze engel değil anlayış*”ının kazandırılması (Yılmaz, 2010: 81) önemlidir. Bir toplumda farklılıklar bir zenginliktir. Bu bakış açısının tersi bir çatışma nedenidir. Toplumdaki farklılıklar (etnik, kültürel, dini) her şekilde varlıklarını sürdürebilmektedir. Ancak bu bazen çatışma, ayrıştırma hoşgörüsüzlük, ötekileştirme, inkâr etme, tek tipleştirme, asimilasyon gibi olumsuz reaksiyonlar şeklinde olabilmektedir. Bu olumsuz reaksiyonlar ise toplumsal yapının çöküşüne ve o toplumun uzun süre varlığını devam ettirmemesine sebep olmaktadır. Burada “farklılıklar bir arada nasıl yaşatılabilir?” sorusu üzerinde düşünmek gerekir. Farklılıkların bir arada yaşamasını sağlamanın yollarından birisi de ortak paydalarlardır. “farklılıklarımız olduğu kadar bizi birbirimize bağlayan ortak paydalarımız da vardır” gerçeğinden yola çıkarak bu ortak paydaların tespit edilerek işe koşulması bu noktada önemlidir. Nitekim din, bu hususta önemli argümanlar sunmaktadır. Bu argümanların eğitime müsait hale getirilerek bireye sunulmasında ise din eğitimi ve öğretimi önemli bir misyon yüklenmektedir.

Türkiye tarihinde genel öğretim içinde din eğitimi ve öğretimine yer verilmesi ve bunun da zorunlu hale getirilmesinde toplumsal bütünleşmeye katkı sağlayabileceğine olan inancın etkili olduğu söylenebilir. Bundan dolayı 1982 yılında dönemin hâkim siyasi iradesi tarafından hazırlanan ve 1982 Anayasası olarak da bilinen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 24. maddesinde din ve ahlak eğitimi ve öğretimi, devletin denetimi ve gözetimi altında olmak kaydıyla ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında olduğu belirtilmiş ve bunun dışındaki din eğitimi ve öğretimi ise kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlı olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu dönemde gerek basında gerek başka alanlarda konuyla ilgili yapılan tartışma ve yorumlara bakıldığında; ülkenin menfaatine, milli birlik ve beraberliğinin lehine isabetli bir karar olduğunu savunanların yanında laikliğe, Atatürkçülüğe aykırı bir karar olduğunu savunanların da olduğu görülmektedir (Öcal, 2015: 431-434). Fakat dönemin hâkim siyasi iradesi tarafından hazırlanan bir raporda; özellikle dini istismar aracı olarak kullanan ve Türk vatanını bölmek isteyen grup ve gizli hücrelerin olduğu vurgulanmış ve söz konusu oluşumların etnik ve mezhepsel farklılıkları istismar aracı haline getirerek milli birlik beraberliği, bütünlüğü tehlikeye soktukları ifade edilmiştir. Milli bir kültür yapısının gerçek

manada inşa edilmesi ve bu yapı için ciddi bir tehdit unsuru oluşturabilecek marksist, komünist gibi dışarıdan gelen zararlı akımların engellenmesinde din eğitimi ve öğretiminin büyük bir rol üslenebileceği belirtilmiş ve bunun da ancak devlet denetiminde yapılması gerektiği vurgulanmıştır (Öcal, 2015: 294-298). -434). Dolayısıyla hazırlanan bu rapor, mesnetsiz saiklere dayanarak din eğitiminin genel eğitimde yer verilmemesine yönelik olumsuz reaksiyonlar gösteren gruplara da bir cevap niteliği taşımıştır.

Kısacası din eğitimi ve öğretiminin genel eğitimde zorunlu kılınması ve bunun da anayasa güvencesi altına alınması kararının arka planında esasen tarihsel süreçte tecrübe edilmiş zengin bir birikimin ölçülüp tartılmasının yattığı söylenebilir. Özellikle Ülkenin bölünmez bütünlüğüne ve halkın birlik beraberliğine, bütünleşmesine katkısı bakımından din eğitimi ve öğretiminin ne kadar değerli olduğu bilincinin hâsıl olması, bu dersin genel eğitimde zorunlu kılınmasında önemli bir etken olmuştur.

4. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde; Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 18.04.2019 tarihli ve 8 sayılı (ekli listenin 66'ncı sırasında) kurul kararı ile 2019 - 2020 öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süre ile okutulma kararı alınan ve Ortaokulu ve İmam Hatip Ortaokulu DKAB adıyla basılan ve 5, 6, 7 ve 8.sınıflarda okutulan 4 ders kitabının künye bilgileri ve içerik analizlerine yer verilmiştir.

4.1. Künye bilgileri

Bu başlık altında 2019 yılında DKAB adıyla basılan ve 5, 6, 7 ve 8.sınıflarda okutulmaya başlanan 4 ders kitabının künye bilgilerine yer verilmiş ve yayınevlerinin isimlerine yer verilmeyerek bunun yerine Y₁, Y₂, Y₃ Y₄ şeklinde kodlar kullanılmıştır. Çalışmada incelenen kitapların künye bilgilerine ilişkin bulgulara aşağıda Tablo 1'de yer verilmiştir.

Kıtap adı	Tek/Çok Yazarlı	Yayınevi	Bası m Yılı	Bası m Yeri	Baskı Sayısı	Sayfa Sayısı
Ortaokulu ve İmam Hatip Ortaokulu DKAB (5) Ders Kitabı	Çok Yazarlı	Y ₁	2019	Ankara	1	144
Ortaokulu ve İmam Hatip Ortaokulu DKAB 6.Sınıf Ders Kitabı	Tek Yazarlı	Y ₂	2019	Ankara	1	142
Ortaokulu ve İmam Hatip Ortaokulu DKAB 7.Sınıf Ders Kitabı	Tek Yazarlı	Y ₃	2019	Ankara	1	154

Ortaokulu ve İmam Hatip Ortaokulu DKAB 8.Sınıf	Çok Yazarlı	Y ₄	2019	Ankara	1	151
Ders Kitabı						
Toplam	4					Ort: 147

Tablo 1. Çalışmada analizi yapılan kitapların künye bilgilerine ilişkin bulgular

Tablo 1’de görüldüğü üzere, basılan kitapların iki tanesi tek yazarlı iken diğer ikisi çok yazarlı kategorisinde yer almaktadır. Kitapların basıldığı yayınevleri farklı iken basım yeri ve yılının aynı olduğu görülmektedir. Kitapların baskı sayısına bakıldığında ise, söz konusu kitapların 1.baskı yaptığı ve ondan sonraki yıllarda aynı kitap adıyla farklı yayınevi veya yazarların kitap basımlarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Kitapların sayfa sayılarına bakıldığında ise, kitapların sayfa sayılarının birbirlerine yakın olduğu ve ortalama olarak yaklaşık 147 sayfadan oluştuğu söylenebilir.

4.2. İçerik Analizi: Ortaokulu ve İmam Hatip Ortaokulu DKAB (5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) ders kitaplarında sosyal bütünleşme

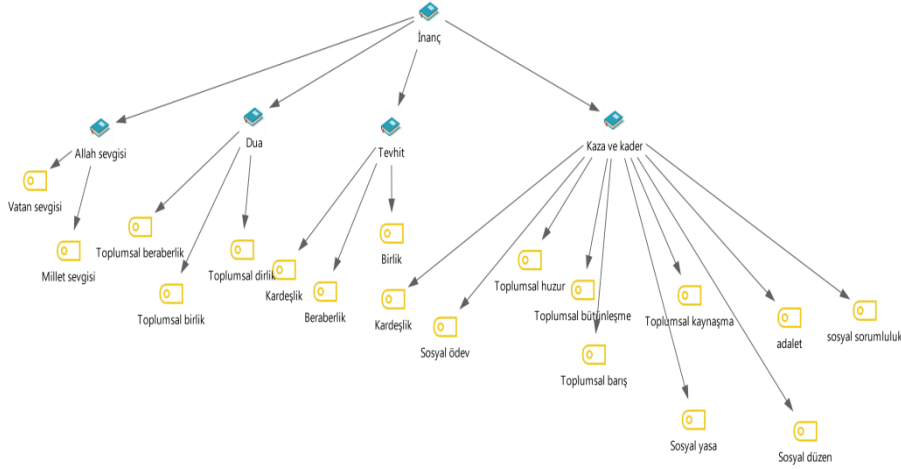
Kitap içeriklerinden elde edilen nitel veriler analiz edilerek; “inanç”, “İbadet”, “Ahlak” ve “Milli ve manevi değerler” olmak üzere toplamda 4 tema belirlenmiştir. İnanç teması altında; “Allah sevgisi”, “dua”, “tevhit” ve “kaza kader” olmak üzere toplamda 4 kategori oluşturulmuştur. İbadet teması altında ise; “hac ve umre”, “zekât ve sadaka”, “namaz”, “kurban” ve “ramazan ve oruç” olmak üzere toplamda 5 kategori belirlenmiştir. Ahlak teması altında da; “doğruluk ve güvenilirlik”, “yardımseverlik”, “sevgi, saygı ve dostluk”, “adalet ve eşitlik”, “barışseverlik” ve “merhamet” olmak üzere toplamda 6 kategori tespit edilmiştir. Son olarak milli ve manevi değerler teması altında ise; “din”, “örf ve adetler”, “aile”, “şehitlik ve gazilik” ve “vatan, bayrak ve İstiklal Marşı” olmak üzere toplamda 5 kategori oluşturulmuştur. Bu kategorilere bağlı olarak Ortaokulu DKAB dersi kitaplarında geçen ve sosyal bütünleşmeyle doğrudan veya dolaylı bir ilişkisi olduğu düşünülen ve bir takım ifadelerden oluşan kodlar oluşturulmuştur. Birer kod olarak belirlenmiş ifadeleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Toplumsal birlik ve beraberlik, toplumsal huzur, toplumsal barış, toplumsal bütünleşme, toplumsal dayanışma, toplumsal kaynaşma, sosyal uyum, İş bölümü, ortak değer, kutsal değer, milli bağımsızlık, toplumsal hoşgörü, sosyal ilişkileri düzenleme, kardeşlik, toplumsal yapı taşı, toplumsal sorumluluk, toplumsal emniyet, toplumsal katılım, sosyal adalet, birlikte yaşama, sosyal farklılıklar, farklılıklara saygı, paylaşma, iletişim kurma, sosyal yakınlaşma, fonksiyonel bütünleşme, empati, sosyal ödev, sosyal düzen, sosyal yasa, millet sevgisi, vatan sevgisi, toplumsal dirlik. Kodlara ilişkin kod bulutu da oluşturulmuş olup bu kod bulutu aşağıda şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Ortaokulu DKAB dersi kitaplarında sosyal bütünleşmeye ilişkin kodlar bulutu

4.2.1. İnanç

Ders kitaplarının sosyal bütünleşmeyi vurgulama durumuna ilişkin belirlenen “İnanç” teması altında; ‘kaza ve kader’, ‘Allah sevgisi’, ‘dua’ ve ‘tevhit’ olmak üzere toplamda 4 kategori ve bu kategorilere bağlı olarak da toplamda 17 kod oluşturulmuş olup tema ve kodların birbirleriyle olan ilişkileri aşağıda şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. DKAB ders kitaplarının inançla ilgili konular üzerinden sosyal bütünleşmeyi vurgulama durumuna ilişkin örneği

Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 5.sınıf DKAB dersi kitabının “Allah İnancı” ünitesi, “Allah (c.c.) Vardır ve Birdir” başlığı altında yer alan etkinlik kutucuğunda Aşık Veysel’in; tevhit ilkesi üzerinden Müslümanların birlik ve kardeşliğini vurguladığı bir şiirine yer verilmiş ve öğrencilerden bu şiiri okuyup hislerini paylaşımları istenmiştir (Erdoğan vd., 2019: 12). 8.sınıf DKAB dersi kitabının “Din ve Hayat” ünitesi, “Din, Birey ve toplum” başlığı altında da, insanları bir araya getiren unsurların neler olduğu tartışılmış ve bu unsurlardan birisinin de din olduğu belirtilmiştir. Dinin; inanç, ibadet ve ahlak ilkelerinden meydana geldiği ifade edilerek İslam’ın, inanç alanına ait olan tevhit ilkesini hayatın her alanında daima ön planda tuttuğu vurgulanmıştır (Nayir vd., 2019: 70-73). Aynı kitabın “Allah’ın (c.c.) Her Şeye Gücü Yeter” başlığı altında ise Allah sevgisinin bütün sevgilerin özü olduğu belirtilmiştir. Vatanını, milletini sevmenin

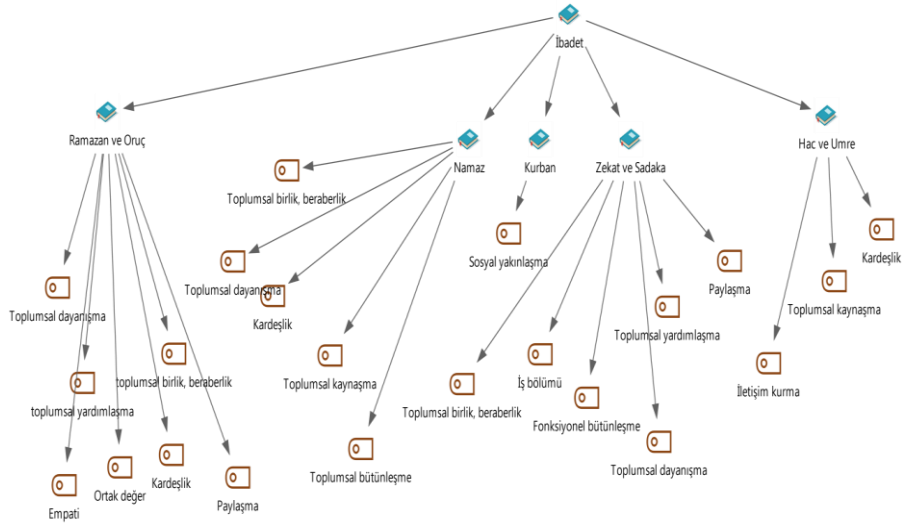
temelinde de Allah sevgisinin yattığı belirtilerek dini bir değer üzerinden milli bütünleşme vurgusu yapılmıştır (Erdoğan vd., 2019: 21).

Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 5.sınıf DKAB dersi kitabının “Allah İnancı” ünitesi, “Allah (c.c.) İle İrtibat: Dua” başlığı, “Kültürümüzde Dua Örnekleri” alt başlığı altında, toplumsal birlik ve beraberliğin ön plana çıkarıldığı bazı dua örneklerine yer verilmiştir. Dua örneklerinde; toplumun birlik, beraberliği, dirliği, daimiliği, her türlü tehlikeden muhafazasının istendiği görülmektedir. Devamında bir etkinlik kutucuğunda Arif Nihat Asya’nın “Dua” adlı şiirine yer verilmiştir. Söz konusu şiirde ezan, minare, Müslümanlık ve İslam gibi bazı İslami kavramlarla vatan ülküsü arasında bir özdeşim kurularak (Erdoğan vd., 2019: 27-28) manevi değerler üzerinden milli bütünleşme vurgusu yapılmıştır.

8.sınıf DKAB dersi kitabı “Kader İnancı” ünitesi, “Kader ve Kaza İnancı” başlığı, “Kader ve Evrendeki Yasalar” alt başlığı altında evrende var olan her şeyin Allah’ın (c.c.) koyduğu biyolojik, fiziksel ve toplumsal yasalara göre hareket ettiği vurgulanmıştır (Nayir vd., 2019: 16). Allah’ın; sevgi, kardeşlik, doğruluk, adalet, kul hakkı gibi bir takım toplumsal yasalar koyduğu belirtilerek toplumların barış ve huzur içinde varlıklarını devam ettirmelerinin bu yasalara bağlı kalmakla mümkün olabileceği ifade edilmiştir. Devamında toplumsal olayların sebep-sonuç ilişkisi içinde meydana geldiği belirtilerek sevgi, kardeşlik ve dostluğun insanlar arasındaki ilişkiyi güçlendiren ve toplumun birbiriyle kaynaşmasını, bütünleşmesini sağlayan en önemli ilkelerden olduğu vurgulanmış ve bunların ortadan kalkması durumunda toplumda nefret, kin, düşmanlık gibi olumsuz tutum ve davranışların ortaya çıkabileceği belirtilmiştir. Sosyal düzenin sağlanmasında adaletin önemi üzerinde de durularak toplumsal yasaların bir gereği olarak bireylerin sorumluluk bilinci içerisinde sosyal ödevlerini yerine getirmelerinin, toplumun barış ve huzur içerisinde varlığını devam ettirmesi açısından önemli olduğu vurgulanmıştır. Birlik beraberliği, kardeşliği ön plana çıkaran bazı ayetlerden örnekler verilerek; Müslümanların kendilerine bir çekidüzen vermeleri, ayrışmalara sebep olan düşmanlıkları bırakıp Kuran’ın emrine yönelmeleri, kardeşlik duyguları içerisinde birlik ve beraberliklerini muhafaza etmeleri gerektiği ifade edilmiştir (Nayir vd., 2019: 19-20). Ortaokulu ve İmam Hatip Ortaokulu ders kitaplarında geçen ve inanç teması altında yer verilen bilgilerle öğrencilerin; dinin inançtan gelen değerlerinin birleştirici, bütünleştirici bir rolünün olduğunu kavramalarının amaçlandığı söylenebilir.

4.2.2. İbadet

Ders kitaplarının sosyal bütünleşmeyi vurgulama durumuna ilişkin belirlenen “İbadet” teması altında ise; ‘Hac ve Umre’, ‘Namaz’, ‘Kurban’, ‘Zekât ve Sadaka’ ve “Ramazan ve Oruç” olmak üzere toplamda 5 kategori ve bu kategorilere bağlı olarak toplamda 14 kod oluşturulmuş olup farklı kategoriler altında tekrar eden aynı kodlar, toplam kod sayısına eklenmemiştir. Tema, kategori ve kodların birbirleriyle olan ilişkileri aşağıda şekil 3’de sunulmuştur.

Şekil 3. DKAB ders kitaplarının ibadetle ilgili konular üzerinden sosyal bütünleşmeyi vurgulama durumuna ilişkin örneği

5.sınıf DKAB dersi kitabının “Ramazan ve Oruç” ünitesi, “Ramazan Orucu ve Önemi” başlığı altında Ramazan orucundan sorumlu tutulmanın amaçlarına değinilerek bu ibadetin yardımlaşma, paylaşmayı artırdığı, insanların birbirini anlaması noktasında empati kurmayı güçlendirdiği ve Müslümanların birlik ve dayanışma içinde olmalarının yolunu açtığı ifade edilmiştir (Erdoğan vd., 2019: 39-40).

Aynı kitabın “Ramazan ve Oruçla İlgili Kavramlar” başlığı altında ise fitre ibadetine yer verilmiş ve fitre vermenin insanlar arasında dayanışma ve kardeşlik duygularını güçlendirdiği belirtilmiştir (Erdoğan vd., 2019: 46). Aynı kitabın “Kültürümüzde Ramazan ve Oruç” başlığı, “Muharrem Orucu ve Aşure” alt başlığı altında ise, Muharrem ayının kültürümüzdeki yeri ve önemine değinilmiştir. Muharrem ayında Hz Peygamber’in sevgili torunu Hz Hüseyin’in (r.a.) Kerbela’da şehit edilmesinin farklı mezhep ve kültürel gruplarda ortak bir matem olduğu belirtilmiştir. Öte yandan Ehl-i Beyt’in, Müslümanların Ortak bir değeri olduğu da vurgulanmıştır (Erdoğan vd., 2019: 51-52).

6.sınıf DKAB dersi kitabının “Namaz” ünitesi, “Cemaatle Namaz” başlığı altında cemaatle namaz kılmanın toplumsal dayanışma ve bütünleşme açısından önemi vurgulanmıştır. İlgili hadis örneklerine yer verilerek; İslam’ın genel olarak cemaatle namaz kılmayı teşvik ettiği, bazı namazlar için de zorunlu tuttuğu belirtilmiştir. Camilerde bir araya gelen Müslümanların tanışıp birbirleriyle kaynaştıkları ve dostluklar kurdukları, birbirlerinin sorun ve sıkıntılarında haberdar oldukları ve böylece büyük bir dayanışma içerisine girdikleri ifade edilmiştir. Ayrıca cemaatle namazın; Müslümanlarda birlik şuru oluşturduğu, bunun da toplumsal birlik beraberliği, dayanışma ve kaynaşmayı güçlendirdiği, din kardeşliğini pekiştirdiği belirtilmiştir (Özdemir, 2019: 50-54). Aynı kitabın Temel Değerlerimiz” ünitesi, “Dini Bayramlar, Önemli Gün ve Geceler” başlığı, “Cuma Günü” alt başlığı altında ise, cuma namazının toplumsal bütünleşmenin sağlanması açısından önemi üzerinde durulmuştur (Özdemir, 2019: 117-118).

5.sınıf DKAB dersi kitabının “Çevremizde Dinin İzleri” ünitesi, “Mimarimizde Dinin İzleri” başlığı, “Camiler” alt başlığı altında ise, toplumsal bütünleşmeyi sağlamada önemli bir yeri olan camilere yer verilmiştir. Camilerin; Müslümanların tanışıp kaynaşmalarına, birbirlerinin sorun ve sıkıntılarında haberdar olmalarına ve dayanışma içerisine girmelerine, birlik ve beraberlik

duygularının gelişmesine ve toplumsal bağlarının güçlenmesine vesile olduğu belirtilmiştir (Erdoğan vd., 2019: 108-109). Devamında “Medreseler ve Hastaneler” alt başlığı altında ise, ortak tarihimizin mimari eserleri olan bu gibi yapıların atalarımız tarafından bizlere emanet bırakıldığı ifade edilmiş ve bunların korunmasının atalarımıza olan saygımızın ve vatana bağlılığımızın birer göstergesi olduğu belirtilmiştir (Erdoğan vd., 2019: 114).

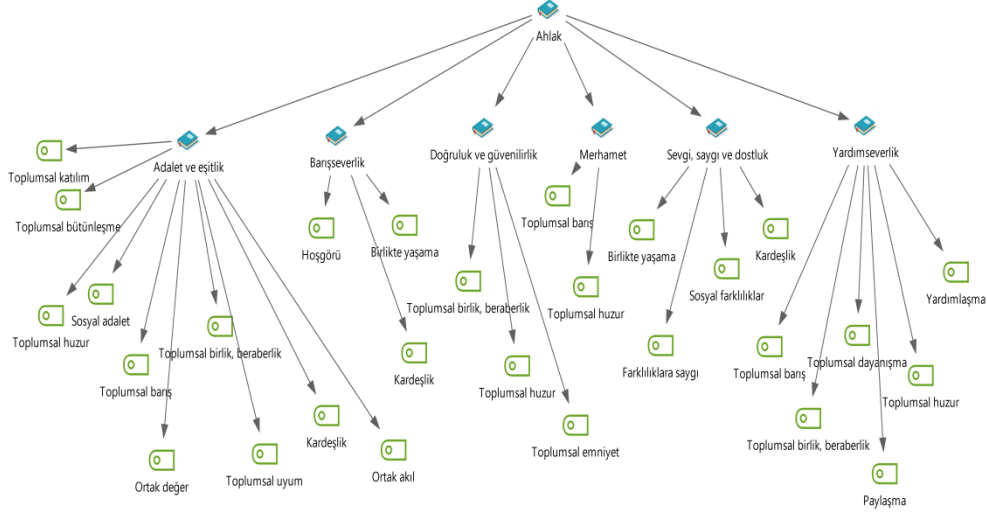
7.sınıf DKAB ders kitabında ise; “Hac ve Kurban” ünitesi, “İslam’da Hac İbadeti ve Önemi” başlığı altında hac ibadetinin insan davranışlarına neler kazandırdığından bahsedilmiştir. Dünyanın dört bir yanından Farklı dil ve kültürlere sahip Müslümanların hac ibadeti için bir araya gelerek birbirleriyle iletişim kurdukları, tanışıp kaynaştıkları, dostluklar kurdukları ve birbirlerinin kültürlerini tanıyıp sorun ve sıkıntılarında haberdar olduklarına değinilmiştir. Ayrıca hacca giden Müslümanlar; aynı Allah’a (c.c.) ve Peygamber’e (s.a.v.) inanmanın, aynı kibleye yönelmenin ve kardeş olmanın bilincine vardıkları, bunun da müminler arasındaki kardeşlik bilinci ve duygularını daha da güçlendirdiğine değinilmiştir (Macit, 2019: 34). Aynı kitabın “Kurban İbadeti ve Önemi” başlığı altında ise, kurban ibadetinin önemi, ayet ve hadis örnekleriyle ortaya konularak bu ibadetin Müslümanlar arasında yakınlaşmayı sağladığı belirtilmiştir (Macit, 2019: 45).

8.Sınıf DKAB dersi kitabının “Zekât ve Sadaka” ünitesi, “İslam’ın Paylaşmaya ve Yardımlaşmaya Verdiği Önem” başlığı altında paylaşma ve yardımlaşmanın insan için hayati bir öneme sahip olduğu vurgulanarak İslam’ın paylaşma ve yardımlaşma duygusunu güçlendirmeyi amaçladığı ifade edilmiştir. Bir toplumda herkesin farklı alanlarda farklı yetenek, uzmanlık ve mesleklere sahip olduğu belirtilerek bu yönüyle aslında insanların birbirlerine muhtaç oldukları, birbirleriyle yardımlaşmaları ve bu yönüyle birbirlerini tamamladıklarına değinilmiş ve bir toplumun ancak paylaşma ve yardımlaşma sayesinde ayakta kalabileceği veya varlığını devam ettirebileceği belirtilmiştir. (Nayir vd., 2019: 46-49). Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere işbölümüne dayalı toplumsal bütünleşme vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Bu da sosyal bütünleşme türlerinden biri olan fonksiyonel bütünleşmeyi çağrıştırmaktadır. Nitekim fonksiyonel bütünleşmeye ilişkin yapılan tanımlara bakıldığında; toplumu oluşturan fertlerin veya unsurların işbölümüne dayalı olan ilişkileri, birbirlerini tamamlama durumları şeklinde izahlar yapıldığı bilinmektedir. Aynı kitabın “Zekat ve Sadaka İbadeti” başlığı altında ise; zekat, infak ve sadakaya yer verilmiş ve bunların sosyal dayanışma açısından önemi üzerinde durulmuştur (Nayir vd., 2019: 50-51). “Zekat ve Sadakanın Bireysel ve Toplumsal Faydaları” başlığı altında; zekat ve sadaka ibadetinin cimrilik, bencillik olumsuz tutum ve davranışları ortadan kaldırdığı, başkasını da düşünme bilinci kazandırdığı vurgulanmıştır. Devamında yardımlaşma ibadetlerinin; insanlar arasında sevgi ve saygıyı meydana getirdiği, birlik ve beraberliği sağladığı, sosyal çözülmeye sebep olan toplumsal sorunları engellediği ve böylece toplumları güçlendirdiğine vurgu yapılmıştır (Nayir vd., 2019: 57-58). Aynı başlık altında “bilgi kutusu” içinde toplumsal bütünleşme için önemli sayılabilecek vakıf kültürüne yer verilmiş ve sevdiği maldan Allah için vakfetmeye teşvik ile ilgili Hz Peygamber’in(s.a.v.) hayatından örnekler verilmiştir (Nayir vd., 2019: 59). İbadet teması altında yer verilen bilgilerle öğrencilerin; ibadetlerin davranışları güzelleştirmedeki olumlu etkisinin farkında olmaları ve ibadetle ilgili bazı ilkelerin birleştirici, bütünleştirici bir role sahip olduğunu kavramalarının amaçlandığı söylenebilir.

4.2.3. Ahlak

Ders kitaplarının sosyal bütünleşmeyi vurgulama durumuna ilişkin belirlenen “Ahlak” teması altında ise; ‘Doğruluk ve güvenilirlik’, ‘Yardımseverlik’, ‘Sevgi, saygı ve dostluk’, ‘Adalet ve

‘eşitlik’, ‘Barışseverlik’ ve ‘Merhamet’ olmak üzere toplamda 6 kategori ve bu kategorilere bağlı 19 kod oluşturulmuş olup farklı kategoriler altında tekrar eden aynı kodlar, toplam kod sayısına eklenmemiştir. Tema, kategori ve kodların birbirleriyle olan ilişkileri aşağıda şekil 4’te sunulmuştur

Şekil 4. DKAB ders kitaplarının ahlak ile ilgili konular üzerinden sosyal bütünleşmeyi vurgulama durumuna ilişkin örüntü

7.Sınıf DKAB dersi kitabının “Ahlaki Davranışlar” ünitesi, “Güzel Ahlaki Tutum ve Davranışlar” başlığı altında sosyal ilişkilerde ahlaki ilkelere uymanın önemine yer verilmiş ve İslam dininin temel amacının; hak ve hukukun egemen olduğu, insanların sorumluluk bilinci kazandığı, barış ve huzur içinde kardeşçe bir arada yaşadığı bir toplum inşa etmek olduğu belirtilmiştir. İslam’ın, bu amacı gerçekleştirmek için de insanlar arası ilişkileri düzenleyen temel ahlaki ilkeler ortaya koyduğu vurgulanmıştır (Macit, 2019: 56).

5.sınıf DKAB ders kitabının “Adap ve Nezaket” ünitesi, “Nezaket Kuralları” başlığı altında insanın sosyal bir varlık oluşuna dikkat çekilmiştir. Bundan dolayı insanın uyması gereken toplumsal kuralların olduğu, adap ve nezaket kurallarının da bu kurallardan bir kısmını oluşturduğu ve bunların önemli bir kısmının ise İslam’ın ahlak ilkelerinden meydana geldiği belirtilmiştir. Konuyla ilgili bazı ayet ve hadislerden örnekler verilmiş ve insanların birbirleriyle alay etmemeleri, birbirlerini karalamaları ve birbirlerine lakap takmamaları, kin ve nefret beslememeleri ve kırıcı şakalar yapmamaları gerektiği ön plana çıkarılmıştır (Erdoğan vd., 2019: 62-63). Nitekim kin, nefret, düşmanlık, alay etme, onur kırıcı davranma, karalama gibi nezaket ve edep dışı davranışlar, insanlar arasındaki kardeşlik bağlarını zayıflatabilmekte ve sosyal ilişkilerde bütünleşmenin aksine sosyal çözölmeyi doğurabilmektedir.

7.Sınıf DKAB dersi kitabının“Adalet” alt başlığında; Toplumun barış ve huzur içinde yaşamasının temel gereklerinden biri olan adaletin ayakta tutulması, kimseye haksızlık yapılmaması, hayatın her alanında adil davranılması gerektiği belirtilmiştir. Devamında adaletle ilgili Kuran’ın emirlerine ve Hz Peygamber(s.a.v.)’in örnek uygulamalarına yer verilmiştir (Macit, 2019: 57-59).

Bir toplumda cinsiyete dayalı yapılan ayrımcılık, bireyin sosyal uyumunu veya katılımını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu durum, ilerleyen zamanlarda toplumsal alanda büyük problemlere de neden olabilmektedir. 5.sınıf DKAB ders kitabının “Hz. Muhammed (s.a.v.) ve

Aile Hayatı” ünitesi, “Bir Baba Olarak Hz. Muhammed(s.a.v.)” başlığı altında Hz. Peygamber’in(s.a.v), adaletle uyuşmayan ayrımcılığa karşı verdiği mücadeleye değinilmiştir. O’nun (s.a.v.), kendi çocukları dahil bütün çocuklar arasında sevgi, şefkat ve merhamet gösterme noktasında adil olduğu, cahiliye toplumlarının yaptığı gibi erkek ve kız çocukları arasında bir ayrımcılık koymadığı, yapılan ayrımcılığa da karşı çıktığı, bütün çocukları eşit tuttuğu ifade edilmiştir (Erdoğan vd., 2019: 87-90). Aynı kitabın “Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Aile İçi Eğitim ve Dayanışma Bakımından Örnek Davranışları” alt başlığı altında ise Hz Peygamber’in(s.a.v.); İslam kardeşliğini benimseyen, ortak değerler etrafında bütünleşen eğitilmiş bir toplum oluşturma hedefinde olduğu belirtilmiş ve bu hedefini gerçekleştirmek için ise aile bireyleri başta olmak üzere bütün kesimlere karşı adil ve eşitlikçi bir anlayış ortaya koyduğu, bu yönde bir mücadele verdiği ifade edilmiştir. Aynı alt başlık altında Hz Peygamber’in(s.a.v.); insanlara yönelik aşağılayıcı, küçük düşürücü, onur kırıcı şeylerden kaçındığı; hakları elinden alınmış, onurları zedelenmiş, zulme ve ayrımcılığa maruz kalmış, ötekileştirilmiş kesimlerin onurlarını kurtarma amacıyla olduğu vurgulanmıştır (Erdoğan vd., 2019: 94-95).

8.sınıf DKAB dersi kitabının “Hz Muhammed’in Örnekligi” ünitesi, “Hz Muhammed’in (s.a.v.) Hakkı Gözetmedeki Hassasiyeti” başlığı altında, Hz Muhammed’in (s.a.v.) en belirgin özelliklerinden birisi olan adaletli oluşu ile ilgili örneklere yer verilmiştir. Hz Muhammed’in (s.a.v.) insanlığın huzuru için adaleti en temel ilke gördüğü ve verdiği kararlarda hiç kimseye ayrıcalık göstermediği; makam, mevki, zenginlik, akrabalık bağı gibi durumların O’nun kararlarını etkilemediği vurgulanmış ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.), adaletin hakim olduğu bir toplum meydana getirme hususundaki hassasiyetinin örnek alınması ve onun gibi adil olunmaya çalışılması gerektiği belirtilmiştir (Nayir vd., 2019: 102-103).

Aynı kitabın “Hz Muhammed’in Örnekligi” ünitesi, “Hz Muhammed’in (s.a.v.) İstişareye Önem Vermesi” başlığı altında ise, sosyal problemlere çözüm önerilerinin geliştirilmesi noktasında istişarenin önemi üzerinde durulmuş ve buna ilişkin Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sosyal yaşamından örneklere yer verilmiştir. İstişareyle farklı görüşlerin dikkate alınarak ortak bir aklın oluşturulabileceği, bunun da toplumsal birlikteliği güçlendirebileceği vurgulanmıştır (Nayir vd., 2019: 97-98).

8.sınıf DKAB dersi kitabının “Hz Muhammed’in Örnekligi” ünitesi, “Hz Muhammed’in (s.a.v.) İnsanlara Değer Vermesi” ile 6.sınıf ders kitabının “Hz. Muhammed(s.a.v.)’in Hayatı” ünitesi, “Hz. Muhammed’in(s.a.v.) Daveti: Medine Dönemi” başlıkları altında Hz Peygamber’in(s.a.v.) Veda Hutbesi’ne yer verilmiş ve bu hutbenin insanlığa evrensel bir mesaj olduğu belirtilmiştir. Veda Hutbesi’nin mesajlarına atıfta bulunularak; ırk, cinsiyet, makam, mevki, şöhret gibi unsurların insanın değerini veya üstünlüğünü belirlemediği, Allah katında üstünlüğün ancak takvayla olduğu, bu gibi unsurlar üzerinden yapılan ayrışma veya ötekileştirmelerin sosyal bütünleşmeyi engellediği ve sosyal çözülmeye davetiye çıkardığı belirtilmiştir (Nayir vd., 2019: 104- 105; Özdemir, 2019: 96-97).

7.Sınıf DKAB dersi kitabının “Ahlaki Davranışlar” ünitesi, “Güzel Ahlak Tutum ve Davranışlar” başlığı, “Yardımseverlik” alt başlığı altında ise, İslam dininin temel ahlaki ilkelerinden biri olan yardımseverliğe yer verilmiştir. Konuyla ilgili ayet ve hadis örneklerine yer verilerek İslamiyet’in; paylaşmayı, yardımlaşmayı ve dayanışma içerisinde olunmasını emrettiği ifade edilmiş yardımlaşma ile ilgili ibadetlerin neler olduğu sıralanmıştır (Macit, 2019: 75-76). Devamında İslam dininin sosyal ilişkileri düzenlemek, iyileştirmek için ortaya koymuş olduğu ahlaki ilkelerin birey ve topluma çok büyük katkıları olduğu ifade edilmiş ve bu ilkelerin

uygulandığı toplumlarda barış, huzur ve mutluluğun hâkim olduğu, milli birlik ve beraberliğin güçlendiği belirtilmiştir (Macit, 2019: 77).

8.sınıf DKAB dersi kitabının “Hz Muhammed’in Örnekliği” ünitesi, “Hz Muhammed’in (s.a.v.) Merhametli Ve Affedici Oluşu” başlığı altında kök değerlerden biri olan merhamet konusuna değinilmiş ve Hz Peygamber’in (s.a.v.) hayatından merhametle ilgili örneklere yer verilmiştir. Ayrıca toplumsal huzur ve barışın artmasında merhametin büyük payı olduğu vurgulanmıştır (Nayir vd., 2019: 96).

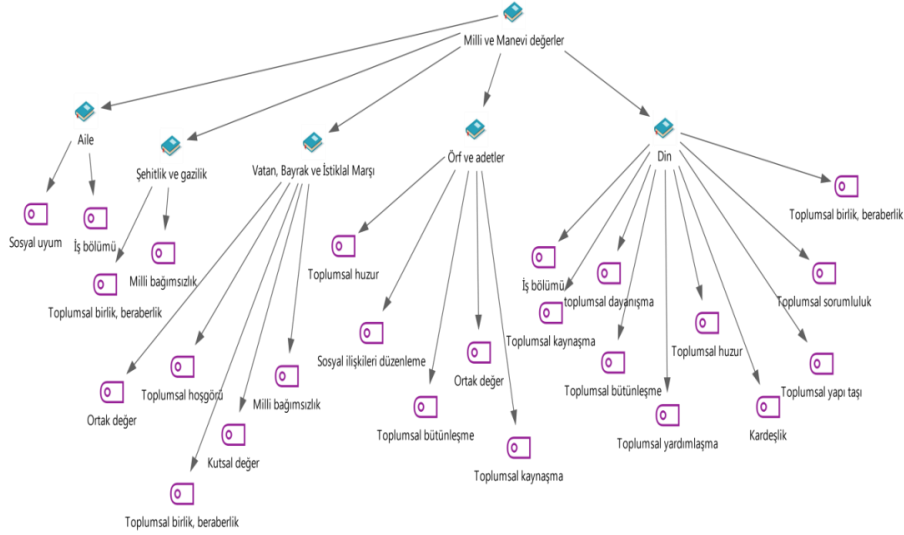
Aynı kitabın “Hz Muhammed’in (s.a.v.) Doğruluğu ve Güvenilir Kişiliği” başlığı altında doğruluk ve dürüstlikle ilgili Hz Peygamber’in (s.a.v.) hayatından örnekler sunulmuş ve bireylerin doğru ve güvenilir olmasının; toplumun birlik, beraberliği ve huzurunun sağlanması açısından önemli olduğu vurgulanmıştır (Nayir vd., 2019: 92-95). 7.Sınıf DKAB dersi kitabının “Ahlaki Davranışlar” ünitesi, Güzel Ahlak Tutum ve Davranışlar” başlığı, “Dürüstlük” alt başlığında ise; insanların uyumlu bir ortamda yaşayabilmesi için emniyetli bir ortamın sağlanması gerektiği, söz ve davranışlarda dürüstlüğe uygun hareket etmenin toplumda güven duygusunu artırdığı belirtilmiş ve dinimizin; toplumda huzur ve güven ortamının oluşmasına büyük önem verdiği, bunun için de dürüstlikle bağdaşmayan söz ve davranışları yasakladığı ifade edilmiştir (Macit, 2019: 62-64).

7.Sınıf DKAB dersi kitabının “Dostluk” alt başlığında, sosyal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlayan önemli değer olarak dostluk konusu ele alınmıştır. Müslümanların birbirleriyle dostça, kardeşçe geçinmesi gerektiğini vurgulayan ayet ve hadislerden de örnekler verilmiş ve dostluk, kardeşliğin devam etmesi için nelere dikkat edilmesi gerektiğine yer verilmiştir (Macit, 2019: 59-61). Aynı kitabın “Saygı ve Sevgi” alt başlığında, insanlar arası iyi ilişkilerin kurulmasının temel gereklerinden olan sevgi ve saygıya yer verilmiştir. Allah(c.c.)’ın; insanları ırk, renk, düşünce, kişilik, zevk ve alışkanlıkları yönüyle birbirinden farklı yarattığı belirtilmiş ve insanlar arasındaki farklılıkların ayrılmaya sebep olmaması, farklılıklara rağmen insanların sevilmesi ve farklılıklarına saygı duyulması gerektiği ortaya konulmuştur. Buna ilişkin Hz Peygamber(s.a.v.)’in hayatından örneklere yer verilmiştir (Macit, 2019: 67-69). 6.sınıf DKAB dersi kitabının “Hz. Muhammed(s.a.v.)’in Hayatı” ünitesi, “Hz. Muhammed’in(s.a.v.) Daveti: Medine Dönemi” başlığı altında ise, Hz Peygamber’in(s.a.v.);Kuran’ın belirtmiş olduğu kardeşlik ilkesi etrafında bütün Müslümanları bir araya getirdiği, bunun için de Medine’ de Ensar-Muhacir arasında kardeşleştirme (muahat) uygulamasını hayata geçirdiği ve Medine’nin yerli halkı olan Evs ve Hazreç kabileleri arasında barış ve kardeşliği yeniden tesis ettiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca O’nun (s.a.v.); diğer din mensuplarıyla da barış içinde birlikte yaşamanın yollarını aradığı ve onlarla bu konuda çeşitli görüşmeler yaptığı ifade edilmiş ve Medine Sözleşmesi buna örnek gösterilmiştir (Özdemir, 2019: 96-97).

Ahlak teması altında yer verilen bilgilerle öğrencilerin; toplumsal olarak yaşanan dinî ve ahlakî davranışları tanımaları, ahlaki değerlerin davranışlar üzerindeki olumlu etkisinin farkında olmaları, öğrenilen ahlakî değerleri içselleştirmeleri, ahlaki değerlerin birleştirici, bütünleştirici bir rolü olduğunu kavramaları, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hayatını ve örnek ahlakını tanımaları ve O’nun (s.a.v.) hayatı ve örnek ahlakının sosyal bütünleşmeyi sağlamadaki rolünü kavramaları, İslam’ın evrensel barış kültürünün yerleşmesinde ve hoşgörü ortamının oluşturulmasında katkıda bulunabileceğini benimsemeleri, başkalarının inanç ve yaşayışlarına hoşgörü ile yaklaşmaları, birlikte yaşama ve hoşgörü kültürünü özümsemeleri amaçlanmıştır.

4.2.4. Milli ve manevi değerler

Ders kitaplarının sosyal bütünleşmeyi vurgulama durumuna ilişkin belirlenen “Milli ve manevi değerler” teması altında; ‘Din’, ‘Örf ve adetler’, ‘Vatan, Bayrak ve İstiklal Marşı’, ‘Şehitlik ve gazilik’ ve ‘Aile’ olmak üzere toplamda 5 kategori ve bu kategorilere bağlı toplamda 16 kod oluşturulmuş olup farklı kategoriler altında tekrarlanan kodlar, toplam kod sayısına eklenmemiştir. Tema, kategori ve kodların birbirleriyle olan ilişkileri aşağıda şekil 5’te sunulmuştur.

Şekil 5. DKAB ders kitaplarının milli ve manevi değerlerle ilgili konular üzerinden sosyal bütünleşmeyi vurgulama durumuna ilişkin örüntü

6.sınıf DKAB dersinin; “Temel Değerlerimiz” ünitesi, “Toplumumuzu Birleştiren Temel Değerler” başlığı altında din ve dini değerlerin; toplumsal bütünleşmeye, birlik beraberliğe olan büyük katkısından bahsedilmiştir. Cami, mescit, minarelerden okunan ezanlar, kutlanan kandil geceleri, Hz Peygamber(s.a.v.) ve Ehl-i Beyt sevgisi, oruç ve ramazan ayı, zekat, kurban, sadaka ve dini bayramların; toplumsal dayanışma ve kaynaşmayı, birlik beraberliği sağlayan; sevgi, saygıyı meydana getiren ve kardeşlik duygularını güçlendiren önemli dini kurum ve değerler olduğu belirtilmiştir. (Özdemir, 2019: 104-105). Aynı ünite, “Dini Bayramlar, Önemli Gün ve Geceler” başlığı, “Dini Bayramlar” alt başlığı altında ise, Ramazan ve Kurban bayramlarına yer verilmiş ve bu bayramların toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı güçlendirdiği ifade edilmiştir (Özdemir, 2019: 118-119). Aynı başlık, “Kandil Geceleri” alt başlığı altında da, toplumsal bütünleşme açısından önemli sayılabilecek kandil gecelerine yer verilmiştir. Bu gecelerde Müslümanların camileri doldurarak birbirlerinin kandillerini tebrik ettikleri, birbirleriyle konuştukları, dertleştikleri, birbirlerinin sıkıntılarında haberdar oldukları, birbirlerine yardım ettikleri vurgulanmış ve bunların da toplumsal bütünleşmeye katkı sağladığı ifade edilmiştir (Özdemir, 2019: 123).

8.sınıf DKAB dersi kitabının “Din ve Hayat” ünitesi, “Dinin Teme Gayesi” başlığı, “Dinin korunması” alt başlığında dinin korunmasının bireysel bir sorumluluk olduğu kadar toplumsal bir sorumluluk olduğu da vurgulanmıştır. Ayrıca toplumun birlik ve beraberliği, kurtuluşu, huzur ve mutluluğunun sağlanmasının Allah’ın koymuş olduğu sınırların korunmasıyla mümkün olacağı ifade edilmiştir. “yorumlayalım” kutucuğunda Hz Peygamber’in(s.a.v.); Allah’ın koymuş olduğu sınırların korunması gerektiği, bu sınırların çiğnenmesi durumunda toplumsal bir çöküşün

meydana gelebileceği, bu sınırları çiğneyen ile buna sessiz kalanların topluca helak olabileceğine ilişkin ifadesi ve bununla ilgili yaptığı bir benzetmeye yer verilmiştir (Nayir vd., 2019: 82). Aynı kitabın “Kur’an-ı Kerim ve Özellikleri” ünitesi, “İslam Dininin Temel Kaynakları” başlığı, “Hz Peygamber’in Yolu: Sünnet” alt başlığı altında ise, Kur’an ve sünnetin İslam toplumunu yüzyıllardır ayakta tutan yapı taşları olduğu belirtilmiştir (Nayir vd., 2019: 118). “Kur’an-ı Kerim’in Temel Özellikleri” başlığı altında da, Kur’an-ı Kerim’in insan ilişkileri konusunda öğütler verdiği ve bunun da toplumda birlik beraberlik ortamının oluşmasını sağladığı belirtilmiştir (Nayir vd., 2019: 126).

5.sınıf DKAB dersi kitabının “Çevremizde Dinin İzleri” ünitesi, “Örf ve Adetlerimizde Dinin İzleri” başlığı altında örf ve adetlere değinilmiş ve bunların toplumsal bütünleşmedeki rolü ön plana çıkarılmıştır. Örf ve adetlerin zaman içerisinde toplum tarafından benimsenmiş ve yerleşmiş olan ortak değerler olduğu vurgulanarak bu değerlerin oluşmasında İslam’ın ilke ve öğütlerinin önemli ölçüde etkili olduğu vurgulanmıştır. Bireylerin kaynaşık bütünleşmesinde, birbirleriyle olan ilişkilerinin düzenli olarak sürdürülmesinde, toplum hayatının sağlıklı ve huzurlu bir şekilde devam etmesinde bu değerlerin önemli bir yer tuttuğu belirtilmiş ve bunlara örnekler verilmiştir (Erdoğan vd., 2019: 122-124).

6.sınıf DKAB dersinin “Temel Değerlerimiz” ünitesi, “Toplumumuzu Birleştiren Temel Değerler” başlığı, “Bayrak ve İstiklal Marşı Sevgisi” alt başlığı altında, Ay yıldızlı bayrağımızın; ülkemiz ve milletimizin birlik ve beraberliğini, onurunu ve bağımsızlığını temsil ettiği vurgulanmıştır. Ortak bir değeri ifade eden bu bayrağa gereken saygının gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir (Özdemir, 2019: 111). Devamında millî ve manevi değerlerimizden biri olan İstiklal Marşı’na yer verilmiş ve İstiklal Marşımızın; bizi biz yapan, bizi bir arada tutan milli ve manevi değerlerimizi ön planda tutan, vurgulayan önemli bir değerimiz olduğu belirtilmiştir. Nitekim millî marşımızda geçen bayrak, hilal, yıldız, millet, vatan, hürriyet gibi millî değerler; iman, ezan, şehitlik, mabet, secde, Huda, cennet gibi dini değerlere vurgu yapılarak İstiklal Marşımızda bunların birbirleriyle anlamlı bir şekilde bütünleştirilerek işlendiği vurgulanmıştır (Özdemir, 2019: 112-113).

Aynı kitabın “Vatan ve Millet Sevgisi” alt başlığı altında ise, millet ve vatan kavramlarına yer verilmiş ve vatanın; bir toprak parçası olmasının ötesinde büyük bir anlam ve değer taşıdığı, vatan olmadan milletin olamayacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla milleti millet yapan değerlerin korunabilmesi, yaşatılabilmesinin ancak özgür bir vatana sahip olmakla mümkün olabileceği vurgulanmıştır. Ortak vatanımızın Türkiye olduğu belirtilerek başta dini inanç ve yaşayışlarımız olmak üzere kültürümüzü, örf ve adetlerimizi, gelenek ve göreneklerimizi kısacası bizi biz yapan milli ve manevi değerlerimizi bu bağımsız vatanda özgür bir şekilde yaşadığımız ve yaşattığımız vurgulanmıştır. Bu vatan toprakları üzerinde yaşayan herkesin tek bir millet olduğu vurgulanarak inancı, düşüncesi, mezhep ve etnik kökeni ne olursa olsun hiç kimsenin dışlanmaması gerektiği ifade edilmiş ve bunun da ülkemizin bütünlüğü, varlığının devamlılığı için çok önemli olduğu belirtilmiştir (Özdemir, 2019: 108-110).

7.Sınıf DKAB dersi kitabının “Ahlaki Davranışlar” ünitesi, “Güzel Ahlak Tutum ve Davranışlar” başlığı, “Vatanseverlik” alt başlığı altında ise, milli bütünleşmeyi sağlama adına vatan ve bayrak sevgisine yer verilmiştir. Farklılıklarımızın yanında ortak paydalarımızdan olan vatan ve bayrağın bizler için mukaddes değerler olduğu ve bu değerlerin sevilmesi ve korunması gerektiği, bunun da İslam dininin önemli bir emri olduğu belirtilerek konu ile ilgili ayet ve hadislerden örnekler verilmiştir (Macit, 2019: 71-72).

6.sınıf DKAB dersinin “Temel Değerlerimiz” ünitesi, “Toplumumuzu Birleştiren Temel Değerler” başlığı, “Şehit ve Gazilerimize Sevgi ve Saygı” alt başlığı altında ise; vatanını, milletini, bayrağını, bağımsızlığını, dinini, mukaddes değerlerini korumak ve yüceltmek için mücadele etmiş ve bu mücadelede canını vermiş, yaralanmış şehit ve gazilere bir minnet borcu olarak bu vatanın ve milletin bağımsızlığının korunması, birlik ve beraberliğinin korunması, milli ve manevi değerlerine saygı duyulması gerektiği gerektiğine yer verilmiştir. Şehitlik ve gaziliğin dini değerine vurgu yapılarak konu ile ilgili ayet ve hadis örneklerine yer verilmiştir (Özdemir, 2019: 115-116).

8.sınıf DKAB dersi kitabının “Din ve Hayat” ünitesi, “Dinin Teme Gayesi” başlığı, “Neslin Korunması” alt başlığı altında ise; din, dil, ırk ayrımı gözetilmeksizin herkesin doğuştan sahip olduğu temel hakların bulunduğu, dinin amaçlarından birisinin de bu temel hakları korumak olduğu belirtilmiş ve bunlardan birisinin de neslin korunması olduğuna yer verilmiştir. İslam dinin aileye verdiği önem üzerinde durularak neslin korunmasının temel gayesinin aileyi korumak olduğu ifade edilmiştir. Bireylerin Milli ve manevi değerleri, sosyal uyumu; sevgi, şefkat, merhamet, hoşgörü, birlikte iş yapma gibi ahlaki vazifeleri aileden öğrendiği, bu yönüyle ailenin bireyin her türlü gelişimi için bir okul vazifesi gördüğü belirtilmiştir (Nayir vd., 2019: 74-77).

Böylece milli ve manevi değerler teması altında yer verilen bu bilgilerle öğrencilerin; İslam dininin; kültürümüz, dilimiz, sanatımız, örf ve âdetlerimiz üzerindeki etkisini fark etmeleri, dini ve milli değerlerin birleştirici, bütünleştirici rolünü kavramaları, birlikte yaşama ve hoşgörü kültürünü özümsemelerinin amaçlandığı söylenebilir.

5. Sonuç ve öneriler

Ortaokul DKAB dersi kitaplarında; öğretim hedefleri, dersin amaçları, öğrencilerin gelişim düzeyleri, hazır bulunuşlukları, konuların aşamaları ve birbiriyle olan ilişkileri dikkate alınarak her sınıf düzeyinde oluşturulan ünite ve konularda dinin birleştirici, bütünleştirici ilkelerinin ön planda tutulduğu ve bu ilkeler üzerinden milli ve manevi bütünleşme vurgularının yapıldığı söylenebilir. Bu anlamda dinin inanç alanını ilgilendiren tevhidin sosyal realiteye yansıyan yönlerine değinildiği ve bu ilke üzerinden birlik, beraberlik, kardeşlik vurgularının yapıldığı görülmektedir.

Dinin teklif ettiği ibadetler; sosyal ilgiyi uyandıracak, sosyalleşmeyi sağlayacak niteliklere sahiptir. Birlikte yapılan ibadetler, kolektif bir şuur inşa ederek insanlar arasında bütünleşmeyi sağlamaktadır. İnsanları manevi anlamda rahatlatan ibadetler, sosyal rol veya statüleri ne olursa olsun bütün insanları bir ortamda toplayarak, birleştirerek onlara tek bir amaç ve istikamete doğru yol aldirmakta ve onların topluma daha olgunlaşmış bir üye olarak katılımını sağlamaktadır (Altıkardeş, 1991: 314-315). Bu kapsamda Ortaokulu DKAB dersi kitapları; dinin ibadet alanını ilgilendiren namaz oruç, zekat, sadaka hac, kurban gibi değerlere yer verdiği ve bunlar üzerinden manevi bütünleşme vurguları yaptığı görülmektedir.

Ortaokulu DKAB dersi kitapları, dinin ahlak alanını ilgilendiren; sevgi, saygı, merhamet, adalet, yardımseverlik gibi değerlere de değinmekte ve bunlar üzerinden sosyal ilişkilerin güçlendirilmesi, toplumun birbiriyle kaynaşması, bütünleşmesine yönelik vurguları ön plana çıkardığı görülmektedir. Özellikle adalet, eşitlik, yardımseverlik gibi ahlaki ilkelerin daha çok işlendiği ve bunların birleştirici, bütünleştirici yönlerine daha çok ağırlık verildiği görülmektedir. Dinin inanç, ibadet ve ahlak alanıyla ilgili değerlerin birleştirici, bütünleştirici yönleri ön plana çıkarılırken bunlara ilişkin Hz Peygamber’in hayatından da örnek kesitler sunularak bunların

somutlaştırıldığı görülmektedir. Öte yandan şehitlik gazilik, vatan, millet, İstiklal marşı, bayrak gibi milli ve manevi değerlere de değinilerek bunlar üzerinden milli ve manevi bütünleşme vurgularına da yer verilmektedir.

Ortaokulu ve İmam Hatip Ortaokulu ders kitapları içerik olarak öğrencilerin; toplumdaki ahlaki değerleri bilen, öğrenen ve bunları içselleştiren, bunlara saygı duyan erdemli kişiler olmaları hedefinin gerçekleştirilmesine uygun olduğu görülmektedir. Aynı zamanda öğrencilerin; dinin sevgi, saygı hoşgörü, adalet gibi değerlerin farkında olarak bu gibi değerleri içselleştirmeleri, sosyal farklılıkları ötekileştirmeden bunlara temel değerler zemininde yaklaşmaları, sosyal anlamda bir bütünlük oluşturmaları, topluma uyum sağlamaları, barış içinde kardeşçe yaşamayı öğrenmeleri, ahlaki değerlerin birleştirici, bütünleştirici rolünü kavramaları, dini değerlerden olan ibadetlerin davranışları güzelleştirmedeki olumlu etkisini kavramaları ve birleştirici, bütünleştirici bir rolü olduğunun farkına varmaları hedeflerinin gerçekleştirilmesine yönelik hazırlandığı söylenebilir. Öte yandan öğrencilerin; Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatını ve örnek ahlakını tanımaları ve O'nun (s.a.v.) hayatının birleştirici, bütünleştirici yönünü kavramaları, İslam'ın evrensel barış kültürünün yerleşmesinde ve hoşgörü ortamının oluşturulmasında katkıda bulunabileceğini benimsemeleri, başkalarının inanç ve yaşayışlarına hoşgörü ile yaklaşmaları, birlikte yaşama ve hoşgörü kültürünü özümsemeleri, İslam dininin kültürümüz, dilimiz, sanatımız, örf ve âdetlerimiz üzerindeki etkisini fark etmeleri, dini ve milli değerlerin birleştirici, bütünleştirici rolünü kavramaları gibi hedeflerin gerçekleştirilmesine hizmet ettiği, buna göre hazırlandığı söylenebilir.

Ortaokulu DKAB ders kitapları, her ne kadar bazı konular üzerinden doğrudan veya dolaylı bir şekilde sosyal bütünleşmeyle ilgili vurgulamalar yapsa da bu husustaki yeterlilik ve etkililik düzeyi tartışılabilir. Nitekim bunda birçok bileşenin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Sosyal bütünleşmeyle ilgili hedeflerin gerçekleşme durumları ve DKAB ders kitaplarının bu noktada yeterlilik veya etkililik düzeylerinin ortaya konulması, alanda yapılacak teorik ve uygulamaya dönük araştırmalarla mümkün olabilir.

Kaynakça

- Alfred, A. (2016). *Çocuk Eğitimi*. (1.Baskı). (K. Şipal, Çev). Say Yayınları.
- Alfred, A. (2018). *İnsanı Tanıma Sanatı*. (18. Baskı). (K. Şipal, Çev). Say Yayınları.
- Altıkardeş, İ. (1991). *Din Eğitiminin Sosyal Yapı ve Sosyal Bütünleşme İle İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Altıkardeş, İ. (2003). *Din Sosyalleşme ve Hoşgörü*. Rağbet Yayınları.
- Altıkardeş, İ. (2004). *Din ve Sosyal Bütünleşme*. Rağbet Yayınları.
- Arslan, A. ve Eker, C. (2020). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. (3.Baskı). Nobel Yayınları.
- Arslantürk, Z. ve Arslantürk, E. (2010). *Uygulamalı Sosyal Araştırma*. Çamlıca Yayınları.
- Arslantürk, Z. ve Amman, T. (2001). *Sosyoloji*. (4.Baskı). Çamlıca Yayınları.
- Aydın, M. Ş. (2017). *Din Eğitimi Bilimi*. Kimlik Yayınları.
- Ayhan, H. (2014). *Türkiye'de Din Eğitimi*. (3.Baskı). Dem Yayınları.
- Berger, P. L. (1993). *Dinin Sosyal Gerçekliği*. (A. Coşkun, Çev). İnsan Yayınları.
- Bilgeseven, A. K. (1987). *Eğitim Sosyolojisi: Kavramlar, Teoriler, :Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları*. (4.Baskı). Türk dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

- Büyüköztürk, Ş. Çakmak, E. Akgün, Ö. Karadeniz, Ş. ve Demirel, F.(2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (14.Baskı). Pegem Yayınları.
- Cebeci, S. (2015). *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*. (3.Baskı). Akçağ Yayınları.
- Coşkun, A. (2004). Sosyal Bütünleşme/Sosyal Çözülme ve Din. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (13), 111-151.
- Çelik, C. (2013). *Sosyal Bütünleşme ve Din*. M. Babayiğit (Ed.), *Din Sosyolojisi* (s.163-177) içinde. Palet Yayınları.
- Demircan, A. (2016). *İslam Tarihi’nin İlk Döneminde Birlikte Yaşama Tecrübesi*. Beyan Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2019). *Ortaokulu ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (5) Ders Kitabı*. Lisans Yayınları.
- Erkal, M. E. (1997). *Sosyoloji (Toplumbilim)*. (8.Baskı). Der Yayınları.
- Ertürk, S. (1997). *Eğitimde Program Geliştirme*. (9.Baskı). Meteksan Yayınları.
- Fichter, Joseph, *Sosyoloji Nedir?*, Nilgün Çelebi, Ankara: Atilla Kitabevi, 2001.
- Günay, Ü. (1989). Din ve Sosyal Bütünleşme. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (6), 1-14.
- Günay, Ü. (2012). *Toplumsal Bütünleşme ve Din*. N. Akyüz ve İ. Çapçioğlu (Ed.), *Din Sosyolojisi* (s. 453-464) içinde. Grafiker Yayınları.
- furseth, I. ve Repstad, P. (2011). *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*. (1. Baskı). (İ. Çapçioğlu ve H. Aydınal, Çev). Birleşik Yayınevi.
- Karagözoğlu, N. (2020). *Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi*. İksad Yayınları.
- Kaya, K. (2008). Amiran Kurtkan’ın Düşünce Sisteminde Din ve Sosyal Bütünleşme. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (176), 57-68.
- Kılıç, A. ve Serdal S. (2007). *Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*. Pegem Yayınları.
- Kızıloluk, H. (2013). *Eğitimin Toplumsal Temelleri*. Anı Yayıncılık.
- Macit, S. (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. sınıf Ders Kitabı*. FCM Yayınları.
- MEB, DÖGM. (2010). *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*. Devlet Kitapları.
- MEB, DÖGM. (2010). *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*. Devlet Kitapları.
- MEB. (2018). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. Devlet Kitapları.
- MEB. (2018). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*. Devlet Kitapları.
- Nayir, S. (2019). *İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. sınıf Ders Kitabı*. MEB Yayınları.
- Okumuşlar, M. (2013). *Sosyalleşme Sürecinde Din Eğitimi-İlk Dönem İslam Toplumu Örneği*. Yediveren Kitap.
- Öcal, M. (2015). *Osmanlıdan Günümüze Türkiye’de Din Eğitimi*. Dergah Yayınları.

- Özdemir, S. (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. sınıf Ders Kitabı*. Dörtel Yayınları.
- Sezer, B. (2017). *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*. (1.Baskı). Doğu Kitabevi.
- Tezcan, M. (2017). *Eğitim Sosyolojisi*. Anı Yayıncılık.
- Tosun, C. (2015). *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. (8.Baskı). Pegem Akademi Yayınları.
- Touraine, A. (2017). *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?-Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla*. (O. Kunal, Çev). Yapı Kredi Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2014). *Kültür-Değişme ve Kültürel Çözülme*. Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel araştırma Yöntemleri*. (10. Baskı). Seçkin Yayınevi.
- Yılmaz, H. (2010). Sosyal Bütünleşmemizin Temel Sorunları ve Bazı Çözüm Önerileri. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 73-101.
- Zengin, M. ve Gümüşay, İ. (2020). Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bibliyografik Bir Çalışma (1982-2019). *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (9), 117-186.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.